

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Szlavikovszky Beáta

Fejezetek a magyar–olasz kulturális kapcsolatokról 1880 és 1945 között

Történelemtudományi Doktori Iskola
Vezető: Dr. Fröhlich Ida DSc. egyetemi tanár

Gazdaság-, régió- és politikatörténeti műhely
Műhelyvezető: Dr. Berényi István DSc.

Témavezető:
Dr. Szögi László DSc. egyetemi tanár

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Szlavikovszky Beáta

Fejezetek a magyar–olasz kulturális kapcsolatokról 1880 és 1945 között

1. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Az 1989–90 utáni politikai változások következményeként a kultúrpolitika és a kultúrdiplomácia jelentősége a korábbi időszakhoz képest felértékelődött. Az utóbbi években megnőtt az olyan jellegű művek száma, amelyek kultúrtörténeti témákkal, illetve a magyar kulturális külpolitika történetével foglalkoznak.

A dolgozat célja a magyar–olasz kulturális kapcsolatok bemutatása 1880 és 1945 között. A kétoldalú művelődési kapcsolatok hosszú évszázadokra nyúlnak vissza, és igen sokrétűek voltak. Hazánk számára – más európai országokhoz hasonlóan – Itália volt a kultúra bölcsője, az olasz eszmeáramlatok évszázadokon keresztül éreztették hatásukat. Magyarország a magyar–olasz kapcsolatrendszernek köszönhetően a 19–20. század fordulóján egyre nagyobb intenzitással kapcsolódott be Európa kulturális és tudományos életébe.

Azért választottam témám kezdőpontjaként az 1880-as éveket, mert a 19. század végétől lehet először állami irányítású kultúrpolitikáról beszélni. A kiegyezés nemzedékének nagy államférfiai – Eötvös József, Trefort Ágoston – felismerték, hogy hazánk nemzetközi, tudományos és kulturális kapcsolatainak ápolásában, valamint a külföldi tanulmányutak támogatásában jelentős szerepet kell vállalnia az államnak. 1918 után a magyar külpolitika ugyan önállóvá vált, de mozgástere korlátozott volt. A két világháború között a kultúrdiplomácia mint a külpolitika sajátos területe felértékelődött, állami támogatása megsokszorozódott. A dualizmus korában és a két világháború között a magyar tudományos és kulturális élet a számos nehézség és probléma ellenére aranykorát élte.

A mintegy fél évszázados időszak változatos képet mutat az elérhető források, s a feldolgozást segítő szakirodalom szempontjából. A forrásanyag hatalmas és a kulturális élet szinte minden területére kiterjed. Koltay-Kastner Jenő 1947-ben megjelent *Olasz–magyar művelődési kapcsolatok*¹ című könyve tárgyalta először átfogóan a kétoldalú együttműködést. A rövid és lényegre törő mű a kiegyezésig mutatja be a két ország kulturális kapcsolatának történetét. Bár a könyv nem tartalmaz bibliográfiát és forrásokat, mégis kiindulópontot jelentett további kutatásaimhoz. Hasonló jellegű áttekintést nyújt Réti György *Itália és Magyarország kapcsolatainak képes krónikája*² című, 2002-ben kiadott könyve is. Jászay Magda munkáiban elsősorban a politikai és a katonai együttműködéssel foglalkozik, és csak említés szintjén érinti a két ország kulturális kapcsolatait. Waczulik Margit *A táguló világ magyarországi hírmondói*³ című, 1984-ben megjelent művében a három részre szakadt ország Padovában tanult jeles magyar tudósait veszi számba. A 19. századi Fiume kulturális életét a Kiss Gy. Csaba által szerkesztett *Fiume és a magyar kultúra* tanulmánykötet mutatja be, Fried Ilona 2004-ben megjelent *Fiume*⁴ című könyve pedig a város magyar emlékhelyeit ismerteti meg az olvasóval.

A két világháború közti Magyarország kultúrpolitikájának és diplomáciatörténetének szakirodalmi szintén nagyon gazdag. A Magyary Zoltán által szerkesztett *A magyar tudománypolitika alapvetése*⁵ és Korniss Gyula *Magyarország közoktatásügye*⁶ című műve vizsgálja a külföldi magyar intézethálózat történetét és helyzetét. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium külföldi kulturális kapcsolatokkal foglalkozó ügyosztályának a két világháború időszakára vonatkozó aktái 1956-ban szinte teljesen megsemmisültek, ám a következő fondok mégis tartalmaznak az adott témában hasznos információkat: K 636 (Egyetemek, főiskolák, tudományos intézetek), K 639 (Külföldi kulturális kapcsolatok). A Fraknoi-féle római Történeti Intézet működéséről az Akadémia kéziratárában a Római Magyar Történeti Intézet Bizottsága üléseinek jegyzőkönyveit néztem át.⁷ A vatikáni kutatásokkal és a Római Magyar Történeti Intézet működésével Tusor Péter foglalkozott a *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*⁸ című tanulmányában, hazánk külpolitikájáról, a magyar–olasz politikai kapcsolatokról pedig Juhász Gyula⁹ írt részletesen.

¹ Koltay-Kastner Jenő: *Olasz–magyar művelődési kapcsolatok*. Magyar Szemle Társaság, Bp. 1941.

² Réti György: *Itália és Magyarország kapcsolatainak képes krónikája*. Palombi Editori, Roma-Budapest 2002.

³ *A táguló világ magyarországi hírmondói, XV–XVII. század. Válogatta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Waczulik Margit*. Nemzeti Könyvtár, Gondolat, Bp. 1984.

⁴ Fried Ilona: *Fiume*. Enciklopédia Kiadó, Bp. 2004.

⁵ Magyary Zoltán: *A magyar tudománypolitika alapvetése* Bp. 1927.

⁶ Korniss Gyula: *Magyarország közoktatásügye*. Magyar Pedagógiai Társaság, Bp. 1927.

⁷ *Római Magyar Történeti Intézet Bizottságának iratai, MTA Kézirattár K1591, K1779, K1224*.

⁸ Tusor Péter: *Magyar történeti kutatások a Vatikánban*. PPKE BTK, Budapest–Róma 2004.

⁹ Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–45*. Bp. 1975. Kossuth Könyvkiadó.

A kétoldalú kulturális érintkezések fontos forrásai a Korvin Mátyás Magyar–Olasz Egyesület *Corvina*¹⁰ című olasz nyelvű folyóirata, illetve Pelles Tamás magyarországi olasznyelv-oktatással foglalkozó tanulmányai.¹¹ Elsődleges forrásként használtam a korszak nemzetközi kulturális szerződéseit, a kultúrpolitikára és a kultúrdiplomáciára vonatkozó törvényeket, valamint a magyar és az olasz külügyminisztérium dokumentumait, amelyek a *Külügyi Szemle*¹² 1927–1944 között megjelent kötetekben található meg.

Az itáliai peregrináció kutatásának egyik legfontosabb tanulmánya Veress Endre nevéhez fűződik, akinek *Az olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyvei és iratai*¹³ című munkája 1941-ben jelent meg. A könyv az 1221 és 1864 között Itáliában megfordult magyar hallgatók tanulmányaival kapcsolatos adatokat tartalmazza. A művelődéstörténeti és az egyetemtörténeti forráskiadványok közül Veress műve a legalaposabb. A római Collegium Germanicum-Hungaricumban 1559 és 1600 között tanult magyar hallgatókat Bitskey István kutatta¹⁴, aki forrásként a Veress Endre által feldolgozott anyag mellett Andreas Skeinhuber német történész *Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Roma* (Freiburg, 1895) című művét használta fel. A Habsburg Birodalom területén 1790 és 1850 között tanult magyarországi diákok egyetemi tanulmányokra vonatkozó adatait Szögi László tárta fel. Ő a padovai egyetem vizsgálatokor részben Veress Endre munkáját használta, míg a paviai egyetem iratanyagait a paviai állami levéltárban kutatta. Szögi László Triesztben szintén az állami levéltár anyagait nézte át, ahol az egykori Császári és Királyi Tengerészeti és Kereskedelmi Akadémia hivatalos iratai találhatóak. A padovai és a bolognai egyetem két világháború közötti időszakának magyar hallgatóit Orosz Zsuzsanna vizsgálta. Ő forrásként azokat az egyetemi évkönyveket használta, amelyek 1920 és 1942 között közlik a beiratkozottak és a végzetek névsorát.¹⁵ A szerző áttekintette a hallgatók fakultások szerinti megoszlását, ám a források alapján nem tudott számot adni a hallgatók származásáról és vallásáról, mivel erre nézve nincsenek bejegyzések az évkönyvben. Az egyházi tanulmányokat folytatókról a Lateráni és a Gregorián Egyetem magyar hallgatóit vizsgáló Erdő Péter készített kimutatást.¹⁶ Az 1828 és 1942 között Rómában tanult művészeket P. Szűcs Julianna kutatta, aki forrásként az Országos Magyar Ösztöndíjtanács szerkesztésében megjelent értesítősorozatot és a művészek közleményeit nézte át.¹⁷ Kutatómunkája során 128 olyan képzőművész nevére bukkant, akik magyar vagy olasz állami, illetve törvényhatósági ösztöndíjjal tanultak Rómában.

¹⁰ *Corvina, Rivista di Scienze, Lettere, ed Arti della Società ungherese-italiana Mattia Corvino 1921–1944.*

¹¹ *Józsa Judit–Pelles Tamás: A budapesti olasz iskola története levéltári dokumentumok tükrében. Storia della scuola italiana di Budapest – A budapesti olasz iskola története (1935–1947). AEBES, Budapest, 1999. 85–147. old.*

¹² *Külügyi Szemle 1921–44. Kiadja: Magyar Külügyi Társaság, Bp.*

¹³ *Veress Endre: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. Bp. 1941.*

¹⁴ *Bitskey István: Hungáriából Rómába. A római Collegium Germanicum-Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés. Bp. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.*

¹⁵ *Orosz Zsuzsanna: A padovai és a bolognai egyetem magyarországi hallgatói a két világháború között. In: Tanulmányok az újkori külföldi magyar egyetemjárás történetéhez. Bp. 1997. 223–260. old.*

¹⁶ *Erdő Péter: Ungarische Studenten des Kanonischen Rechtes in Rom XIX-XX. J.h. In: Universitas Budensis 1395–1995. Budapest, 1997. 385–396. old.*

¹⁷ *P. Szűcs Julianna: A „római iskola”. In: Száz év a magyar–olasz kapcsolatok szolgálatában. 122–123. old.*

2. A követett módszertan

A külföldi egyetemjárás történetének feltárása a 19. századtól kezdve viszonylag hiányos területe a magyar művelődéstörténetnek, s csak az 1990-es évektől válik újra fontossá a vizsgálata. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen Szögi László vezetésével kezdődött meg a külföldi egyetemeken megfordult magyar diákok kutatása.

Dolgozatom kiadott forrásanyagok felhasználásával, illetve helyszíni kutatómunkával készült. Az 1867 és 1944 közötti időszak itáliai peregrinációját, illetve 22 olyan olasz felsőoktatási intézményt vizsgáltam, amelyekben nagyobb számban fordultak meg magyar diákok. A vizsgálat az adott források alapján minden olyan hallgatóra kiterjed, aki beiratkozott vagy tudományos fokozatot szerzett az adott felsőoktatási intézményben, illetve állami vagy más ösztöndíjjal jutott ki olasz egyetemre. Vizsgálom az egyes olasz egyetemekre beiratkozott magyar diákok származási helyét, vallását, foglalkozását, egyetemen folytatott tanulmányait és előtanulmányát, s bemutatom az ösztöndíjak típusait a két világháború közötti időszakban.

Én a római Sapienzia Egyetem levéltárában, a beiratkozási könyvekben találtam adatokat a külföldi hallgatók nevééről, származási helyéről, szüleik nevééről és a választott fakultásról. A jelentősebb magyar egyetemek levéltáraiban az egyetemi tanács jegyzőkönyveit, valamint az Országos Levéltárban a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos iratait tekintettem át. Nagy segítségemre volt az 1925–41 között évente megjelenő *Külföldi Magyar Intézetek működése* című sorozat, amely a külföldi ösztöndíj-lehetőségeket és a kiutazottak nevét közli.¹⁸

Az általam összeállított hallgatói névsor azonban nem tekinthető véglegesnek, s a teljes adatbázis összeállítása további hosszadalmas kutatómunkát igényel. Honfitársaink ugyanis más olasz felsőoktatási intézményben is tanultak, ám az idő és a térbeli korlátok miatt nem volt lehetőségem Olaszország összes egyetemén kutatni. Nehezítette a munkát, hogy az olasz egyetemek levéltárai nem rendelkeznek az adott intézmény teljes anyagával.¹⁹ Az olasz felsőfokú tanintézményekben nagyrészt csak az universitas újkori forrásai lelhetők fel, a korábbi iratok az állami levéltárakban és könyvtárakban találhatók. A két legnagyobb hagyománnyal rendelkező felsőoktatási intézmény, a padovai és a bolognai egyetem iratait például négy levéltárban őrzik, s ezek az anyagok is sokszor hiányosak. Az olasz egyetemek iratanyagának feldolgozása még nem fejeződött be, s így még ma is jelennek meg egyetemtörténeti tanulmányok és forráskiadványok.

¹⁸ *Külföldi Magyar Intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjak 1925–1941. Országos Ösztöndíjtanács Bp.*

¹⁹ *A jelenleg érvényben lévő olasz törvények alapján az állami levéltárak és a levéltári felügyelőségek 1975-től a kulturális és környezetvédelmi minisztériumhoz tartoznak. A levéltárak központosított típusú közigazgatási rendszerbe illeszkednek, amely még a XIX. században – követve a napóleoni modellt – alakult ki. Ennek értelmében valamennyi olasz tartomány saját állami levéltárral rendelkezik. Az állami levéltárak anyagai közt egyházi okmányok, magánlevéltárak dokumentumai, megyék, városok közigazgatási iratai és fontosabb intézmények iratanyagai találhatók.*

3. Az új eredmények

A dolgozat első részében a dualizmus korának művelődéstörténetét mutatom be. Ebben a korszakban a magyar és az olasz kulturális együttműködés szerteágazó és igen sokszínű volt, ezért az egyes művészeti ágakat számba véve igyekszem – a főbb tendenciákat kiemelve – rámutatni a két kultúra kölcsönhatására. A politikatörténeti áttekintés után a művészeti kapcsolatokat veszem sorra. Az olasz színház hatással volt a magyar színjátszásra, az Európa-szerte híres olasz verista színház méltán lett népszerű hazánkban is a századfordulón. Foglalkozom a magyar–olasz zenei kapcsolatokkal, valamint az Operaházban megfordult neves olasz előadóművészekkel. Bár a magyar képzőművészetre mindig nagy hatást gyakoroltak az itáliai művészeti irányzatok, az olasz befolyás ezen a téren már nem volt olyan meghatározó a századfordulón, mint korábban.

A 19. század végén Magyarország és Olaszország irodalmi kapcsolatában a kölcsönös érdeklődés főleg a műfordításokban nyilvánult meg. Petőfi az egyik legtöbbet fordított költő lett Olaszországban, de a korabeli olasz közönség olvashatta anyanyelvén Jókai Mór, Mikszáth Kálmán és Herczegh Ferenc műveit is. A 20. század elején hazánkban az olasz irodalom szinte minden remekét lehetett magyarul olvasni. A korszak magyar–olasz kulturális kapcsolatai a magyar művelődéstörténet fontos fejezetét jelentik: a művészeti élet képviselői a korábbi évszázadokhoz hasonlóan a századfordulón is fontosnak tartották az olasz mintákat.

Külön részben mutatom be Fraknói Vilmos római munkásságát, továbbá a római Magyar Történeti Intézet megalapítását. A főpap és történettudós Fraknói Vilmos tudományos kutatómunkájával elévülhetetlen érdemeket szerzett Magyarország és Olaszország, illetve a Vatikán évszázados kapcsolatainak feltárásában. Római villájában 1895-től fogadott magyar tudósokat, akik egyháztörténeti kutatásokat folytattak. A villát 1912-ben bútorával és könyvtárával együtt a magyar államnak ajándékozta, így 1918 előtt a Fraknói-féle római intézet volt az egyetlen magyar állami tulajdonban lévő, magyar állami ösztöndíjasokat fogadó és folyamatosan működő külföldi tudományos intézetünk.

Részletesen foglalkozom Fiumével, amely a 19. és a 20. század fordulóján a magyar–olasz kulturális kapcsolatok egyik legfontosabb központja volt. Itt alakultak ki a 19. század elején a magyar mint idegen nyelv oktatásának kezdetei. Fiumében adták ki az első magyar nyelvkönyveket és a városban jelentek meg az első magyar–olasz szótárak is. Innen kerültek ki az első olasz műfordítók és az első magyarországi italianisták, és a város lett a hazai, olasz nyelvű könyvnyomtatás központja is. Magyarországon is számos fiumei születésű író, műfordító működött, akik népszerűsítették az olasz irodalmat hazánkban. Fiume tengerpartja népszerű fürdőhelynek számított, ahol számos magyar közismert személyiség is megfordult.

A dolgozat következő fejezetében az itáliai magyar egyetemjárás hagyományait, illetve a dualizmus időszakának Itáliába irányuló peregrinációját elemzem. A történelmi Magyarországon a 19. század második felében az oktatáspolitikai terén végrehajtott reformok hatással voltak a külföldi egyetemjárásra. Bővült a

felsőoktatás intézményhálózata: új egyetemek, főiskolák jöttek létre, és nőtt a felsőfokú intézményekbe beiratkozott hallgatók száma.

A magyar–olasz kulturális kapcsolatok a két világháború között című fejezetben a kétoldalú diplomáciai kapcsolatok áttekintése után a Korvin Mátyás Magyar–Olasz Egyesületet mutatom be. Ez az alfejezet fontos része a disszertációnak, mivel az egyesülettel és működésével eddig senki nem foglalkozott részletesen. Az 1920-ban alakult egyesület fő célja a kétoldalú tudományos és kulturális kapcsolatok fejlesztése volt. Meghatározott feladatai közé tudományos konferenciák, színházi előadások, koncertek, kiállítások, valamint nyelvtanfolyamok szervezése, ösztöndíjak adományozása, kiadványok és fordítások anyagi támogatása tartozott. Folyóirata az olasz nyelvű *Corvina* volt, amely rendszeresen közölt irodalomelméleti és történettudományi munkákat, műfordításokat, illetve beszámolt az egyesület tudományos tevékenységéről.²⁰ Az egyesület meghatározó szervezője volt Magyarország kulturális életének az 1920-as években: vállalta azt a feladatot, hogy az olasz kultúrát széles körben népszerűsíti hazánkban.

Külön fejezetben tekintem át a Fraknoi-féle Római Magyar Történeti Intézet működését és a római Collegium Hungaricum alapításának körülményeit. Figyelemre méltó a két intézmény egymáshoz való viszonya. Mivel a magyar államnak nem állt szándékában a két világháború között két kulturális intézetet egyidejűleg, egy helyen működtetni, ezért voltak olyan kezdeményezések, amelyek a történeti intézet Collegium Hungaricumba integrálását szorgalmazták. A Magyar Tudományos Akadémia Római Magyar Történeti Intézete Bizottsága üléseinek jegyzőkönyveit átnézve megállapítható, hogy a testület – az alapító Fraknoi Vilmos akaratával összhangban – Berzeviczy Albert elnökletével mindvégig következetesen kiállt a történeti intézet önállósága mellett.

Vizsgálom az olasz nyelv oktatását közép- és felsőfokú tanintézetekben a két világháború között. A gazdasági és a politikai változások megkövetelték a modern, idegen nyelvek magas szintű oktatását. A kultuszárca ezért arra törekedett, hogy a középiskolákban és az egyetemeken mindenki számára biztosítva legyen az élő, idegen nyelvek tanulása. Az olasz nyelv soha nem volt olyan népszerű, mint a két világháború között, ami azzal is magyarázható, hogy kulturális kapcsolataink kiépítésében Olaszország első számú partnerünk volt.

Részletesen bemutatom a két világháború közötti korszak művelődéspolitikáját, valamint Klebelsberg Kunó és Hóman Bálint kultuszminiszterek kultúrpolitikai koncepcióját. A két miniszter programja között – főként a kulturális diplomácia terén – alapvető különbségek voltak. Klebelsberg elsődleges célja az ösztöndíjtanács felállításával, valamint a Collegium Hungaricumok rendszerének kialakításával a magyar állami művelődéspolitikai erősítése volt, míg Hóman Bálint az 1930-as években, több országgal kötött kétoldalú kulturális egyezményekkel inkább a magyar kultúra külföldi népszerűsítését részesítette előnyben. Az 1935. évi magyar–olasz kulturális egyezmény átfogó elemzésére eddig még senki sem vállalkozott, ezért én az egyezmény kétoldalú kapcsolatokra gyakorolt hatásával, a budapesti olasz iskola és a budapesti Olasz Kultúrintézet működésével is foglalkozom.

²⁰ *Corvina, Rivista di Scienze, Lettere, ed Arti della Società ungherese-italiana Mattia Corvino 1921–1944.*

Magyar diákok a két világháború között nagy számban fordultak meg olasz egyetemeken. Dolgozatomban külön fejezetben tekintem át az 1918 és 1945 közötti időszak itáliai peregrinációját. A külföldi egyetemjárásra a politikai események mellett a magyar állami ösztöndíj-politika is hatott, amely soha nem látott mértékben támogatta mind anyagilag, mind erkölcsileg a tehetséges diákok külföldi tanulmányait. A magyar diákok itáliai tanulmányaival foglalkozó fejezetek, az adatbázis alapján készült kimutatások és statisztikák a már hosszú évek óta folyó hazai és európai peregrinációkutatás részét képezik.

A dolgozat utolsó része az a többéves kutatómunka eredményeként összeállított adatbázis, amely tartalmazza az olasz egyetemekre beiratkozott diákok nevét, születési helyét és a tanulmányaikra vonatkozó adatokat.

A disszertáció reményeim szerint hozzájárul a hazai peregrináció történetének kutatásához. Bízom továbbá abban, hogy sikerült átfogó képet adnom az 1880 és 1945 közötti magyar–olasz kulturális kapcsolatokról is.

4. A témában végzett publikációs tevékenység

- Magyarországi diákok itáliai egyetemeken 1526-1918 I. rész. = Magyarországi diákok itáliai egyetemjárása az újkorban. 16. kötet Bp. 2007.
- A Corvin Mátyás Magyar–Olasz Egyesület működése a két világháború között = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XIII. kötet. Bp. 2007.
- Nemzetközi kulturális szerződések az 1930-as években = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei XIII. kötet Bp. 2007.